

Koncepcja „sustainable development” w prawie międzynarodowym

I. Koncepcja ciągłego rozwoju (*sustainable development*^{*}) przedstawiona w 1987 r. w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju (Raport WCED), stała się punktem przełomowym na skalę uniwersalną w podejściu społeczności międzynarodowej do zagadnień związanych ze środowiskiem i rozwojem¹. Dotychczasowa bowiem praktyka wskazywała na wyraźnie oddzielne traktowanie problemów środowiska i szeroko pojętego rozwoju społeczno-gospodarczego, czego rezultatem były m.in. alarmujące wskaźniki dotyczące sytuacji w obu dziedzinach. Raport Komisji był w zasadzie pierwszą, również w kategoriach prawniczych, dojrzałą propozycją integralnego podejścia do obu zagadnień. Zawarta w nim robocza definicja ciągłego rozwoju okazała się stałym elementem obecnym w myśleniu społeczności międzynarodowej o tym zagadnieniu. Równocześnie tak dalece zaakceptowanym, że w czasie tzw. Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. (*the UN Conference on Environment and Development*) nawet nie próbowano definiować pojęcia, które przyjęto dla określenia ideologii stanowiącej podstawę zmian na niespotykaną od dawna w prawie międzynarodowym skalę.

Termin "ciągły rozwój", tak jak to ujmuje Raport WCED, to rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnych pokoleń, bez poświęcania możliwości przyszłych pokoleń w zaspokajaniu ich potrzeb. Pojęcie to zawiera więc w płaszczyźnie przedmiotowej kategorię potrzeb i jednocześnie kategorię ograniczeń nałożonych na ich zaspokajanie, zaś w płaszczyźnie podmiotowej kategorię obecnych i przyszłych pokoleń.

Zarówno określenie "ciągły rozwój", jak i koncepcja którą określa, mają w stosunkach międzynarodowych i w ich systemie normatywnym historię dłuższą niż sugero-

---

* Termin *sustainable development* ma już trwałą konotację w prawie międzynarodowym zarówno w języku prawniczym, jak i prawnym, i jest na ogół cytowany w oryginalnym brzmieniu nawet gdy dany tekst jest pisany w języku innym niż angielski. W artykule niniejszym odpowiednikiem słowa angielskiego *sustainable* jest "ciągły", a pojęcia *sustainable development* - "ciągły rozwój". W polskim piśmiennictwie dotyczącym *sustainable development* można spotkać również takie tłumaczenia, jak "rozwój ekologiczny", "rozwój zrównoważony", "ekorozwój", itp.; terminy te wydają się być zdecydowanie mniej fortunate, jeśli nie wręcz źle oddające istotę samego problemu.

¹ *World Commission on Environment and Development (WCED), Our Common Future, UN General Assembly, Doc. A/42/427, Sect. 4.*

wałaby to data Raportu WCED. Idea ciągłości (*sustainability*) użyta w Raporcie Komisji pojawiła się w stosunkach międzynarodowych jeszcze w ubiegłym stuleciu, kiedy to Stany Zjednoczone w sporze z Wielką Brytanią dowodziły swoich praw do ograniczenia polowań na foki koniecznością ich ochrony w celu zachowania gatunku dla dobra ludzkości. I chociaż Trybunał Arbitrażowy odrzucił wtedy argumenty strony amerykańskiej w sporze, to przyjął jednak regulamin dotyczący polowań, który zawiera wiele elementów koncepcji dzisiaj określanej mianem koncepcji ciągłości w podejściu do zasobów naturalnych².

Postępująca praktyka państw odzwierciedlona w umowach międzynarodowych wskazuje, że idea ciągłości, zwłaszcza w odniesieniu do problemów środowiska naturalnego, stopniowo umacniała się w świadomości społeczności międzynarodowej, żeby tylko wskazać na przykład Międzynarodowej Konwencji Wielorybniczej z 1946 r., Afrykańskiej Karty Przyrody z 1968 r., czy Międzynarodowego Porozumienia dotyczącego tropikalnych surowców drzewnych z 1983 r.³ Również wiele dokumentów tzw. miękkiego prawa międzynarodowego zawiera idee ciągłości w odniesieniu do środowiska naturalnego, czego przykładem może być Sztokholmska Deklaracja o środowisku człowieka (1972 r.), Deklaracja Haska o Środowisku (1989 r.), czy Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ o ochronie globalnego klimatu dla obecnych i przyszłych pokoleń⁴. Z czasem koncepcja ciągłości pojawiła się również w dokumentach prawnomiędzynarodowych dotyczących innych niż przyrodnicze zagadnień, czego przykładem może być Konwencja z Lomé, która w art. 33 zawiera idee wyrażone przez Raport WCED⁵.

Porozumienie *Association of South-East Asian Nations* (ASEAN) z 9 VII 1985 jest powszechnie uważane za pierwszy przykład umowy międzynarodowej, która zawiera określenie "ciągły rozwój"⁶. Artykuł 1 tego porozumienia stanowi, że układające się strony podejmą w ramach indywidualnych działań legislacyjnych wszelkie konieczne kroki, wspólnie lub indywidualnie, stosownie do potrzeb, w celu ochrony podstawowych procesów ekologicznych i systemów podtrzymujących życie, w celu ochrony gatunków i zagwarantowania kontynuacji produktywności zasobów naturalnych znajdujących się pod ich jurysdykcją, zgodnie z zasadami naukowymi, mając na celu ciągły rozwój⁷. Termin ten został również wprowadzony do Północnoamerykańskiego Porozumienia Regionalnego o współpracy ekologicznej z 1993 r., Traktatu o Unii Europejskiej z Maastricht z 1992 r. oraz aktu tworzącego Międzynarodową Organizację Handlową z 1994 r.⁸.

Koncepcja ciągłego rozwoju znalazła szeroki oddźwięk w literaturze prawniczej, a zwłaszcza prawnomiędzynarodowej, dotyczącej ochrony środowiska naturalnego, m.in. dlatego, że właśnie problematyka środowiska została najszerzej ujęta w Raporcie WCED. Ponadto, to ta właśnie część doktryny prawa międzynarodowego była najlepiej przygotowana do podjęcia problemu. Prace te nie wnoszą jednak wiele nowego, jeśli chodzi o

---

² *Behring Sea Fur Arbitration (Great Britain v. United States)*. *Moore's International Arbitration* 755 (1893).

³ *UN Treaty Series* 72; 1001 *UN Treaty Series* 4; UN Doc. TD/TIMBER/11 Rev. 1/19.

⁴ 28 *International Legal Materials* 1308 (1989).

⁵ 29 *International Legal Materials* 783 (1990).

⁶ M. Schröder: *Sustainable Development: A Principle for Action and an Instrument to Secure the Conditions for Survival for Future Generations?*, "Law and State" Vol. 51, s. 102.

⁷ *ASEAN Document Series 1967-1985, ASEAN Secretariat*, Jakarta 1985.

⁸ 32 *International Legal Materials* 1480 (1993); "Official Journal of the European Communities" 1992, C. 191 (29 VII 1992), s. 1 (1994).

definicję omawianego pojęcia, posługując się formułą zawartą w Raporcie WCED. Pewnym wyjątkiem jest tu wywód H. Manna dotyczący analizy terminu *sustainable development*, w którym wskazuje na element ciągłości jako najistotniejszy w całej koncepcji i decydujący o jej funkcjonalnym charakterze, ale również i jego konkluzje dotyczące samej koncepcji opierają się na sformułowaniach Raportu⁹.

"Ciągły rozwój" jest więc terminem zarówno prawnym, jak i prawniczym odnoszącym się do procesów, celów, zasad oraz działań dotyczących środowiska i szeroko pojętych problemów rozwoju społeczno-gospodarczego. Nie istnieje prawnomiędzynarodowa definicja tego pojęcia, co zdaniem niektórych autorów jest zasadniczą przeszkodą w określeniu jego statusu w prawie międzynarodowym. Przekonanie o konieczności skonstruowania takiej definicji nie jest jednak przeważające w doktrynie. Znacznie częściej uważa się, że nie należy tego czynić ze względu na dynamiczny, zmieniający się w czasie i przestrzeni charakter idei ciągłego rozwoju. Co więcej, uważa się, że precyzyjna definicja mogłaby doprowadzić w dalszej perspektywie do jej nadmiernej antropocentrycznej i instrumentalnej interpretacji, w konsekwencji niekorzystnej dla zintegrowanego podejścia do zagadnień środowiska i rozwoju¹⁰.

Określenie "ciągły rozwój" zawarte w Raporcie WCED daje podstawę do wyróżnienia czterech jego kluczowych elementów: 1) konieczność uwzględnienia potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń; 2) zaakceptowanie ograniczeń w ich zaspokajaniu, m.in. w eksploatacji zasobów naturalnych; 3) przyjęcie zasady sprawiedliwości między-pokoleniowej w podziale praw i obowiązków; 4) zintegrowane podejście do zagadnień środowiska i rozwoju¹¹.

Wśród tych elementów, największe wątpliwości budzi w doktrynie zasada sprawiedliwości między-pokoleniowej. Teza o jej słuszności wywodzi się głównie z doktryny międzynarodowego prawa ochrony środowiska naturalnego¹². Zaś jej oponenti wysuwają argument nieprzewidywalności przyszłych zdarzeń i ich konsekwencji oraz niemożność określenia tożsamości przyszłych podmiotów, a co za tym idzie, określenia ich praw i obowiązków¹³. W najnowszej literaturze problem ten pojawia się już tylko w próbach wyjaśnienia funkcjonowania tej zasady (np. teoria depozytariusza).

Konferencja w Rio de Janeiro i przyjęte na niej dokumenty, takie jak Deklaracja o środowisku i rozwoju, Agenda 21, Ramowa Konwencja NZ w sprawie zmian klimatu i Konwencja o różnorodności biologicznej nie wniosły nic nowego jeśli chodzi o określenie pojęcia ciągłego rozwoju. Wytoczyły natomiast kierunek dyskusji na temat miejsca tej koncepcji w prawie międzynarodowym. Zasada 27 przyjętej w Rio Deklaracji wyraźnie

---

⁹ Zob. H. Mann: *Comment on the Paper by Philippe Sands [w:] Sustainable Development and International Law*, Graham, Trotman/Martinus Nijhoff 1995, s. 68.

¹⁰ *Proceedings of the UN Congress on Public International Law*, New York, 13-17 III 1995, *International Law as a Language for International Relations*, s. 483 i n.

¹¹ Zob. Ph. Sands: *International Law in the Field of Sustainable Development: Emerging Legal Principle [w:] Sustainable Development and International Law*, Graham, Trotman/Martinus Nijhoff, 1995, s. 62.

¹² E. Brown-Weiss: *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*, "American Journal of International Law" Vol. 84, 1990, *passim*; O. Schachter: *Sharing the World's Resources*, Columbia University Press, New York 1977, s. 12 i n.; S.R. Chowdhury: *Intergenerational Equity: Substratum of the Right to Sustainable Development [w:] The Right to Development in International Law*, Martinus Nijhoff, The Hague 1992.

¹³ B. Norton: *Environmental Ethics and the Rights of Future Generations Sociology. Theory and Practice*, 1988, s. 319-337; A.D'Amato: *Do we Owe a Duty to Future Generations to Preserve the Global Environment*, AJIL Vol. 84, s. 190, 191.

zobowiązuje do dalszego rozwoju prawa międzynarodowego w dziedzinie ciągłego rozwoju, sugeruje więc, że takie prawo już istnieje. Gdyby przyjąć takie założenie, które nie wydaje się jednak uzasadnione, jego generalny zarys prawdopodobnie najlepiej przedstawiają dwie konwencje przyjęte w Rio, a to Ramowa Konwencja NZ w sprawie zmian klimatu i Konwencja o różnorodności biologicznej¹⁴. Mogą one być uznane za pierwsze instrumenty powszechnego prawa międzynarodowego odnoszące ideę ciągłości do zagadnień gospodarczych, środowiska naturalnego i - w trochę ograniczony sposób - do zagadnień społecznych, głównie praw człowieka. Są to w rzeczywistości zasady i normy wywodzące się generalnie z tych norm prawa międzynarodowego, które rozwijają się na polu gospodarki, środowiska naturalnego i praw człowieka, zaadaptowane do nowych wartości politycznych oraz nowe normy i zasady wyłaniające się na podstawie koncepcji ciągłego rozwoju¹⁵.

II. Zainteresowanie prawnomiędzynarodowymi zasadami odnoszącymi się do koncepcji ciągłego rozwoju wiąże się nie tylko z zainteresowaniami doktryny tym przedmiotem, ale przede wszystkim z zawartym w Agendzie 21 obowiązkiem zbadania możliwości wypracowania ogólnych praw i zobowiązań państw w dziedzinie ciągłego rozwoju (paragraf 39,5 Agendy) i zadaniami statutowymi Komisji NZ ds. Ciągłego Rozwoju (*Commission on Sustainable Development*) związanymi m.in. z badaniem koncepcji, założeń i implikacji ciągłego rozwoju z punktu widzenia prawa międzynarodowego¹⁶.

Najbardziej dojrzałym wynikiem prac Komisji w tej materii jest Raport Grupy Ekspertów o identyfikacji zasad prawa międzynarodowego dla koncepcji ciągłego rozwoju¹⁷. Wnioski płynące z tego Raportu oparte są nie tylko na dokumentach Konferencji NZ w sprawie środowiska i rozwoju z 1992 r., ale na wielu innych dokumentach, aktach prawnych i opiniach doktryny. Znajdują się w nim również wypowiedzi w kwestii roli, jaką zasady te mogą odegrać w prawie międzynarodowym. Tak więc mogą być one pomocne w tworzeniu nowych instrumentów prawnych, w interpretowaniu zobowiązań traktatowych oraz w stanowieniu zasadniczych norm, takich jak Zasada 21 Deklaracji Sztokholmskiej i Zasada 2 Deklaracji z Rio. Zasady mogą również tworzyć zobowiązania o charakterze proceduralnym, np. zasada publicznego udziału i informowania o podejmowanych środkach. Wreszcie, zasady mogą być pomocne w wypracowywaniu szczegółowych zobowiązań (dotyczących np. poziomu emisji zanieczyszczeń), tak jak to może czynić zasada wspólnej ale zróżnicowanej odpowiedzialności.

Raport identyfikuje 19 zasad i pojęć ogólnych prawa międzynarodowego odnoszących się do koncepcji ciągłego rozwoju, które organizuje w 5 grupach: A) podstawowa zasada współzależności i integracji; B) osiem zasad i pojęć dotyczących środowiska i rozwoju; C) trzy zasady dotyczące międzynarodowej współpracy; D) trzy dotyczące partycypacji, podejmowania decyzji i jawności; E) cztery zasady dotyczące unikania

¹⁴ *Report of the UN Conference on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 3-14 VI 1992 (*UNCED Report*), Vol. I, Res. 1, Annex II.

¹⁵ Raport Sekretarza Generalnego NZ - *Rio Declaration on Environment and Development: Application and Implementation*, Doc. ECN 17/1997/8, s. 4 i n.

¹⁶ Zob. np. Doc. E/CN 17/1996/17 oraz kolejne raporty Komisji publikowane jako suplementy do raportów Komisji Społeczno-Gospodarczej NZ.

¹⁷ *Report of the Expert Group Meeting on Identification of Principles of International Law for Sustainable Development*, Geneva, 26-28 IX 1995. Prepared by the UN Secretariat, Division for Policy Coordination and Sustainable Development for the Commission on Sustainable Development Fourth Session, 18 IV - 3 V 1996. (Tekst Raportu dostępny drogą elektroniczną: <http://www.un.org/>).

sporów; procedur rozstrzygania; ostrzegania; wypełniania zobowiązań.

W Raporcie Grupy Ekspertów warto zwrócić uwagę na dwie sprawy. Po pierwsze, Raport, nie odnosi się do żadnej definicji czy chociażby ogólnych założeń wyjaśniających koncepcję ciągłego rozwoju. Należy więc domniemywać, że opiera się w tym względzie na Raporcie WCED. Po drugie, wprowadza do analizy, obok zasad, pojęcia ogólne, które niekiedy czynią analizę niejasną - o jaką kategorię w istocie chodzi?

Według Raportu zasada współzależności i integracji jest centralna wśród innych zasad prawa międzynarodowego zidentyfikowanych dla koncepcji ciągłego rozwoju i występuje w wielu dokumentach prawa międzynarodowego. Zasada współzależności i integracji odzwierciedla wzajemną zależność aspektów społecznych, gospodarczych, środowiska i praw człowieka w realizowaniu koncepcji ciągłego rozwoju. Praktyka stosowania tej zasady może zmierzać do rozwoju ogólnych norm prawa międzynarodowego, w których te poszczególne dziedziny utrzymują swój odrębny charakter, ale będą przedmiotem współzależnego podejścia, co jednak nie prowadzi do tworzenia oddzielnej gałęzi prawa międzynarodowego dla ciągłego rozwoju. Zasada współzależności i integracji zawarta została także w Konwencji prawa morza (Preambuła), w Konwencji o walce z pustynnieniem w krajach dotkniętych suszą lub/i pustynnieniem, szczególnie w Afryce (Preambuła), w Deklaracji Sztokholmskiej (Zasada 13) i Światowej Karcie Przyrody.

Raport identyfikuje 8 zasad i koncepcji dotyczących środowiska i rozwoju, rozpoczynając od prawa do rozwoju. Podstawowe elementy prawa do rozwoju można wywieść z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Paktów Praw Człowieka, jakkolwiek antecedencje idei prawa do rozwoju sięgają nawet dalej niż do Karty NZ¹⁸. Włączenie prawa do rozwoju do Deklaracji z Rio (Zasada 3) spowodowało, że prawo to po raz pierwszy znalazło się w przyjętym na zasadzie konsensu instrumencie powszechnego prawa międzynarodowego¹⁹. Odniesienia do prawa do rozwoju czyni również wiele innych instrumentów tzw. miękkiego prawa, chociaż znalazło się ono również w prawnie wiążących aktach prawa międzynarodowego, np. w Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka i Ludów²⁰.

Prawo do zdrowego środowiska jest kolejną zasadą zidentyfikowaną na wspólnym obszarze środowiska i rozwoju i jest powszechnie wymieniane w katalogu praw, które określa się mianem trzeciej generacji praw człowieka. Zasada 1 Deklaracji z Rio stanowi, że człowiek znajduje się w centrum ciągłego rozwoju i ma prawo do zdrowego i produktywnego życia w harmonii z naturą. Odwoływanie się do tej zasady znajduje się również w Agendzie 21 (rozdział 6), w Deklaracji Sztokholmskiej (Preambuła i Zasada 1) jak również w Konwencji o różnorodności biologicznej (Preambuła). Podobne sformułowania zawiera również wiele dokumentów tzw. miękkiego prawa międzynarodowego, którego znaczenia nie można nie docenić z perspektywy kształtowania się zwyczaju międzynarodowego.

Raport analizuje dalej postulat wykorzenienia biedy na podstawie założenia, że każda jednostka powinna mieć ciągłą możliwość zarabiania na życie. Zasada 5 Deklaracji

---

¹⁸ M.M. Kenig-Witkowska: *The Paradigm of Development in International Law*, Nomos Verlagsgesellschaft 1988, Chapter II; też: *International Law and Development. Some Asian Perspectives*, Bangkok 1996.

¹⁹ Stany Zjednoczone złożyły pisemne oświadczenie, że dołączają do konsensu z zastrzeżeniem, iż nie uznają prawa do rozwoju jako prawa, Doc. A/Conf. 151/26/Rev. 1. Vol. II, Chapter III, para. 16.

²⁰ 21 *International Legal Materials* 59 (1982).

z Rio stanowi więc, że państwa i wszyscy ludzie będą współpracować nad wykorzeniem biedy, co jest koniecznym warunkiem realizacji koncepcji ciągłego rozwoju. Problemowi wykorzenia biedy i zmniejszeniu dysproporcji w standardzie życia większości ludzi na świecie poświęcony jest także cały rozdział 3 Agendy 21. Również wiele prawnie wiążących instrumentów prawa międzynarodowego, jak Ramowa Konwencja NZ w sprawie zmian klimatu, Konwencja o różnorodności biologicznej, Konwencja o walce z pustynnieniem w krajach dotkniętych suszą lub/i pustynnieniem zawiera podobny dezyderat. Przy powoływaniu się na te przykłady należy również pamiętać o Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, który kodyfikuje prawo do odpowiedniego standardu życia.

Najwięcej miejsca poświęca Raport zasadzie słuszności i sprawiedliwości jako zasadzie prawa międzynarodowego. Poza powiązaniem z prawami przyszłych pokoleń, Raport odnosi ją również do zasady wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności (Zasada 7 Deklaracji z Rio), zasady udziału we wspólnych zasobach, udziału państw w instrumentach prawa międzynarodowego dotyczących środowiska i rozdziału korzyści płynących z rozwoju. Raport odnosi się również do stanowiska Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w kwestii omawianej zasady, wyrażając pogląd, że może być ona użyta zarówno jako norma prawa materialnego, jak i proceduralnego.

Raport podkreśla, że zasada sprawiedliwości ma aspekt zarówno międzypokoleniowy, jak i wewnątrzpokoleniowy. Zasada międzypokoleniowej sprawiedliwości jest dobrze umocowana w prawie międzynarodowym i opiera się na dostatecznie długiej praktyce państw, co znajduje również wyraz w orzecznictwie międzynarodowym (MTS, sprawa Nowej Zelandii przeciwko Francji w związku z przeprowadzanymi próbami nuklearnymi), w orzecznictwie sądów państwowych (wyrok Sądu Najwyższego Republiki Filipin w sprawie Minors Oposa przeciwko Sekretarzowi Departamentu Środowiska i Zasobów Naturalnych) oraz w podejmowaniu decyzji administracyjnych. Raport podaje przykłady wielu dokumentów prawa międzynarodowego odnoszących się do zasady sprawiedliwości i słuszności, w tym dokumentów przyjętych na Konferencji w Rio, np. Konwencja o różnorodności biologicznej (art. 1 i 15).

Zobowiązanie do sprawiedliwego używania zasobów naturalnych zakłada branie pod uwagę potrzeb wszystkich korzystających z nich użytkowników, co ma odpowiadać wewnątrzpokoleniowej właściwości zasady sprawiedliwości. Ten aspekt zawierają również dokumenty z Rio, chociaż nie precyzują one jak zasada ta ma być stosowana w praktyce. Jeśli jednak przyjąć założenie, iż zasadą jest niedyskryminowanie jakiegokolwiek pokolenia, to podstawą wewnątrzpokoleniowego stosowania zasady sprawiedliwości będzie niedyskryminujące korzystanie ze środowiska i porównywalny (w aspekcie zasady równości) dla wszystkich stopień prawa do korzyści stamtąd płynących.

Zasada suwerenności nad zasobami naturalnymi i obowiązek niewyrządzenia szkody środowisku innych państw i obszarom pozostającym poza państwową jurysdykcją jest również dobrze umocowana w prawie międzynarodowym. Zasada ta zakłada, że w ramach własnej jurysdykcji każde państwo ma prawo do swobodnego decydowania o swoich zasobach naturalnych, ograniczone jednak imperatywem niewyrządzenia szkody środowisku. Te dwa z pozoru kontradyktoryjne elementy funkcjonują w praktyce międzynarodowej nierozłącznie od czasu uchwalenia Deklaracji Sztokholmskiej (Zasada 21) i zostały w całości wpisane do Deklaracji z Rio (Zasada 2). Zasada 21 znalazła się również w Konwencji o różnorodności biologicznej, a Zasada 2 została włączona do Preambuły Ramowej Konwencji NZ w sprawie zmian klimatu. Obydwa elementy tworzą podstawowe zobowiązanie dla prawnomiędzynarodowej zasady ochrony środowiska,

jako źródło dalszego rozwoju tego prawa. Ph. Sands pisze, że zasada ta może być szczególnie przydatna przy ustalaniu standardów dla potrzeb procesowych. W każdym razie jej umocowanie doktrynalne i praktyka oraz poparcie społeczności międzynarodowej dla jej wprowadzenia w życie pozwalają na stwierdzenie, że zasada ta jest normą międzynarodowego prawa zwyczajowego²¹.

Zasada ciągłego używania zasobów naturalnych odnosi się do takich działań państw i ludzi, które mają na celu korzystanie z naturalnych zasobów w sposób zapewniający ciągłość tego procesu. W latach 60-tych, zanim jeszcze zachowanie środowiska naturalnego *per se* było postrzegane jako ważne, Zgromadzenie Ogólne NZ przyjęło dwie rezolucje związane z racjonalnym używaniem zasobów naturalnych: Deklarację o stałej suwerenności nad zasobami naturalnymi (Res. 1803/XVII) oraz Rezolucję o rozwoju gospodarczym i zachowaniu przyrody (Res. 1831/XVII). Rozwinięciem tej idei z lat 60-tych i bardziej precyzyjnym określeniem koncepcji ciągłości używania zasobów jest Deklaracja Sztokholmska, która w art. 13 wzywa państwa do przyjęcia zintegrowanego podejścia do problemów rozwoju i środowiska w celu racjonalnego zarządzania zasobami. Wiele dokumentów prawa międzynarodowego przyjętych od czasu konferencji w Sztokholmie nawiązuje do koncepcji ciągłości w korzystaniu z zasobów naturalnych, używając takich terminów, jak używanie ostrożne, mądre, rozsądne itp.

Zasada ciągłego używania zasobów jest również odzwierciedlona w Deklaracji z Rio w Zasadach 4 i 8, w Ramowej Konwencji NZ w sprawie zmian klimatu w art. 3 oraz w Konwencji o różnorodności biologicznej w preambule i art. 1. Raport Grupy Ekspertów przedstawia bardzo bogatą listę umów międzynarodowych o różnym zasięgu, posługujących się zasadą ciągłego używania zasobów i daje przykłady orzecznictwa w tej materii. Ich analiza doprowadziła autorów Raportu do wniosku, że praktyka traktatowa idzie w nieco innym kierunku niż sugerowałaby to Zasada 21 Deklaracji Sztokholmskiej. Zasada 21 kładzie nacisk głównie na obowiązki państw w stosunku do środowiska sąsiadów, gdy większość umów międzynarodowych w tej materii wyraźnie wskazuje na istnienie takiego obowiązku również w stosunku do własnego środowiska, tak aby również własne zasoby naturalne mogły być używane w sposób zapewniający ciągłość tego procesu.

Zapobieganie szkodom w środowisku jest jedną z podstawowych zasad międzynarodowego prawa ochrony środowiska. Opiera się ona na idei, że cele ochrony środowiska osiąga się najlepiej przez podejmowanie działań wyprzedzających, bo lepiej zapobiegać szkodzie niż ją naprawiać lub próbować zrekompensować. Szkody mogą mieć zresztą charakter nieodwracalny, a ich kompensacja może być niemożliwa. Zasada działań prewencyjnych zakłada wprowadzenie na płaszczyźnie prawa wewnętrznego odpowiedniego ustawodawstwa.

Również zasada zapobiegania transgranicznym szkodom w środowisku jest powszechnie akceptowana w stosunkach międzynarodowych i ich systemie normatywnym. Raport przytacza w tej materii Zasadę 21 Deklaracji Sztokholmskiej i Zasady 2 i 19 Deklaracji z Rio, jak też orzecznictwo międzynarodowe, m.in. w sprawie Cieśniny Korfu i Jeziora Lanoux.

W dalszej analizie zasady zapobiegania szkodom w środowisku Raport stwierdza istnienie związku między nią a zasadą odpowiedzialności zanieczyszczającego za wyrządzone szkody. Ta ostatnia została wypracowana przez OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) w 1974 r., a Deklaracja z Rio w Zasadzie 2 uczyniła ją powszechną, odnoszącą się nie tylko do państw rozwiniętych.

²¹ Zob. Ph. Sands, *iw.*, s. 62.

Raport wymienia w końcu zasadę ostrożności. Zakłada ona, że brak dowodów naukowych co do możliwości wystąpienia jakiegoś zjawiska czy procesu nie stanowi powodu do niepodejmowania działań w celu uniknięcia potencjalnie poważnych i nieodwracalnych szkód w środowisku. Istota tej zasady znajduje odzwierciedlenie w Zasadzie 15 Deklaracji z Rio, w art. 3 Ramowej Konwencji NZ w sprawie klimatu i w preambule Konwencji o różnorodności biologicznej.

Przyjmuje się powszechnie, że źródłem zasady ostrożności są pochodzące z lat 30-tych traktaty międzynarodowe dotyczące środowiska. Jednak zasada ta tak naprawdę stała się powszechną w prawie międzynarodowym dopiero w latach 80-tych za sprawą rozwoju ustawodawstwa wewnętrznego, zwłaszcza NRF. Pierwszym traktatem odzwierciedlającym zasadę ostrożności jest Wiedeńska Konwencja o zapobieganiu zmniejszania się warstwy ozonowej i Protokół Montrealski dotyczący substancji zmniejszających warstwę ozonową. Od tego czasu zasada ostrożności, w różnym brzmieniu, była wyrażana w wielu aktach prawa międzynarodowego i jest wiele przykładów jej stosowania w praktyce.

Zasada obowiązku współpracy w duchu globalnego partnerstwa jest pierwszą wśród trzech zidentyfikowanych w raporcie zasad i pojęć ogólnych prawa międzynarodowego dotyczących współpracy w odniesieniu do koncepcji ciągłego rozwoju. Obowiązek współpracy, tak jak go widzi Karta NZ i Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współpracy między państwami (Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 2625/XXV), dotyczy wprawdzie wszystkich szczebli współpracy, ale poziom globalny wydaje się być najważniejszy. Zarówno Deklaracja Sztokholmska, jak i Deklaracja z Rio odzwierciedlają tę tendencję. Obowiązek współpracy zawarty został również w Agendzie 21, w Ramowej Konwencji NZ w sprawie zmian klimatu, Konwencji o różnorodności biologicznej, a wcześniej, m.in. w Protokole Montrealskim i Konwencji o zapobieganiu zmniejszania się warstwy ozonowej.

Raport wymienia trzy główne komponenty zasad współpracy w duchu globalnego partnerstwa: wspólna troska ludzkości, wspólna, ale zróżnicowana odpowiedzialność i specjalne traktowanie krajów rozwijających się z włączeniem krajów rozwijających się położonych na małych wyspach oraz krajów o gospodarkach w okresie przejściowym. Pojęcie wspólnej troski wspólnoty międzynarodowej ma tradycyjne korzenie w pojęciach takich, jak wspólnota interesów i międzynarodowa troska, wziętych z dziedziny praw człowieka. Podstawą tej koncepcji jest przekonanie o istnieniu i uznanie przez wspólnotę międzynarodową wspólnych problemów i wartości, które ze swej istoty dotyczą całej wspólnoty. Dlatego też naukowo uzasadnione przekonanie o globalnym charakterze problemów środowiska czyni logicznym uznanie ich za przedmiot wspólnej troski ludzkości. Słowo "ludzkość" stwarza pomost międzypokoleniowy, a termin "troska" oznacza skupienie zarówno na przyczynach, jak i skutkach. Zarówno Deklaracja Sztokholmska, jak również Ramowa Konwencja NZ w sprawie klimatu i Konwencja o różnorodności biologicznej odnoszą się do pojęcia wspólnego dobra, podobnie jak czyni to wiele instrumentów prawa międzynarodowego w przedmiocie ochrony środowiska.

Pojęcie wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności jako komponent zasady obowiązku współpracy, nazywane jest dalej w Raporcie zasadą. Jej praktyczne znaczenie polega na uznaniu faktu zróżnicowanej odpowiedzialności państw w stosunku do środowiska w zależności od poziomu ich rozwoju społeczno-gospodarczego. Zasada ta znalazła się m.in. w Protokole Montrealskim i Konwencji o zapobieganiu zmniejszania się warstwy ozonowej. Również Deklaracja z Rio (Zasada 6 i 7) oraz Ramowa Konwencja NZ w sprawie zmian klimatu (art. 3) i Konwencja o różnorodności biologicznej (Preambuła)

odnoszą się do zasady wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności.

Zasada ta zawiera dwa elementy. Pierwszy dotyczy wspólnej odpowiedzialności państw za ochronę środowiska - odpowiedzialności państwowej, regionalnej i globalnej. Drugi zaś dotyczy potrzeby wzięcia pod uwagę różniących państwa warunków społeczno-gospodarczych i innych, które mogą mieć wpływ na tę odpowiedzialność, udział danego państwa w powstaniu szkody zważywszy na jego możliwości prewencyjne i restytucyjne.

Praktyczne zastosowanie tej zasady ma co najmniej dwie konsekwencje. Po pierwsze, zobowiązuje państwa do podejmowania międzynarodowych działań skierowanych na problemy środowiska. Po drugie, wynikiem stosowania tej zasady jest wypracowanie i wprowadzenie w życie standardów ochrony środowiska, które nakładają różne zobowiązania na państwa o różnym poziomie rozwoju. Mimo stosunkowo krótkiej historii, zasada ta została już potwierdzona w praktyce państw, zarówno w zakresie regionalnym, jak i globalnym. Żeby tylko wskazać na Protokół do Konwencji o zapobieganiu zanieczyszczeniu mórz przez pozbywanie się odpadów i innych zanieczyszczeń.

Zasada stanowiąca o specjalnym traktowaniu krajów rozwijających się, krajów rozwijających się położonych na małych wyspach i krajów o gospodarkach w okresie przejściowym znajduje potwierdzenie w szerokim spektrum prawnie wiążących dokumentów prawa międzynarodowego, takich jak Ramowa Konwencja NZ w sprawie zmian klimatu (art. 3 i 4), Konwencja o prawie morza (preambuła i art. 274), IV Konwencja z Lomé (część IV), Konwencja o walce z pustynnieniem w krajach objętych suszą i/lub pustynnieniem, szczególnie w Afryce (preambuła oraz art. 5 i 6), Konwencja o różnorodności biologicznej (preambuła) i Konwencja o zapobieganiu zanieczyszczeniu mórz przez pozbywanie się odpadów i innych zanieczyszczeń (art. II), Porozumienie uzupełniające dotyczące zasobów rybnych (art. 26). Zasada ta znajduje również odbicie w wielu instrumentach tzw. miękkiego prawa międzynarodowego.

Koncepcja szczególnej podmiotowości krajów rozwijających się nie budzi, generalnie rzecz biorąc, wątpliwości, zwłaszcza odkąd znalazła wyraz w wielu dokumentach pozytywnego prawa międzynarodowego, a rozwijająca się praktyka państw daje podstawy do wnioskowania o kształtującym się zwyczaju prawnomiędzynarodowym w tej materii²². Raport przyznaje natomiast, że zasada szczególnego traktowania krajów o gospodarkach w okresie przejściowym nie jest dostatecznie dobrze zdefiniowana i dlatego nie bardzo, jak na razie, można z niej wywodzić konkretne prawa do preferencyjnego traktowania, co może pozostać ze szkodą dla rozwiązywania globalnych problemów środowiska, np. dla ochrony biosfery.

W grupie zasad "kooperacyjnych", Raport wymienia zasadę współpracy transgranicznej, wywodzi ją z rozdziału IX Karty NZ, który był podstawą wielu rezolucji i innych dokumentów NZ. Ta zasada ma 5 komponentów: 1) sprawiedliwe i rozsądne używanie transgranicznych zasobów naturalnych; 2) zawiadamianie i konsultacje z państwami sąsiednimi, które mogą być również zagrożone; 3) ocena oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym; 4) zgoda wcześniej poinformowanego; 5) współpraca w zapobieganiu lub przeciwdziałaniu w procesie przemieszczania substancji i działań, które powodują poważną degradację środowiska lub mogą być szkodliwe dla zdrowia człowieka.

Pierwszy komponent zidentyfikowanej w Raporcie zasady współpracy transgranicznej ma, jak napisano w Raporcie, rangę zasady. Zasada sprawiedliwego i rozsądnego używania transgranicznych zasobów naturalnych historycznie jest związana z prawnomiędzynarodową regulacją dotyczącą rzek i jezior. Stosuje się ją również do regulacji

---

²² Zob. M.M. Kenig-Witkowska, jw., *Chapter V*.

problemów wód gruntowych i innych zasobów naturalnych, jak również zasobów fauny.

Drugi komponent zasady współpracy transgranicznej ma, według Raportu, również rangę zasady. Zasada zawiadomiania i konsultacji nakłada na państwa obowiązek zawiadomiania i dostarczenia informacji o swoich działaniach wszystkim zainteresowanym, którzy mogą być dotknięci skutkami takich działań. Obowiązek zawiadomiania obejmuje także takie informacje o klęskach w środowisku i podobnych sytuacjach, które mogą mieć niszczące skutki również dla środowiska innych krajów, np. awarie przemysłowe czy nuklearne. Zasada ta zobowiązuje państwa, które planują działania mogące zagrozić środowisku lub innym zasobom naturalnym innych państw, do uczciwych konsultacji w rozsądnym czasie, tak aby zminimalizować transgraniczne skutki takiej działalności. Raport przytacza wiele przykładów rozmaitej rangi dokumentów międzynarodowych, w tym wiele dokumentów o randze konwencji, świadczących o mocnej pozycji, jaką ta zasada ma w międzynarodowym prawie ochrony środowiska. Zasada zawiadomiania i konsultacji została zawarta w Zasadzie 19 Deklaracji z Rio, co oznacza, iż wiele państw zaakceptowało fakt istnienia wystarczającej praktyki, aby uznać ją za zasadę prawa zwyczajowego.

Ocena oddziaływania na środowisko jest metodologicznym narzędziem do podejmowania decyzji w kwestiach dotyczących potencjalnego wpływu rozmaitych działań i zjawisk nie tylko na środowisko, ale również - coraz częściej - na sferę życia społecznego i kulturalnego danej społeczności. Praktyka państw wskazuje, że mechanizm ten funkcjonuje dość powszechnie w stadium przygotowywania projektów działań "angażujących" środowisko. Pożądane jest, by funkcjonował również, jak to sugeruje Agenda 21 w Rozdziale 8, na poziomie wypracowywania zasad polityki społeczno-gospodarczej państwa.

Wiele regionalnych konwencji zawiera zobowiązania do wzięcia pod uwagę oceny transgranicznego oddziaływania na środowisko, żeby tylko wskazać na Konwencję o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym, Konwencję o środowisku morskim obszaru Morza Bałtyckiego, Konwencję w sprawie transgranicznych skutków awarii przemysłowych czy Konwencję o ochronie i użytkowaniu cieków granicznych i jezior międzynarodowych.

Zasada zgody wcześniej poinformowanego pojawiła się w prawie międzynarodowym w szczególnych okolicznościach związanych z międzynarodowym transportem chemikaliów, pestycydów oraz niebezpiecznych odpadów²³. Znalazła ona wyraz w Konwencji Bazylejskiej o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych oraz przygotowanym w ramach FAO międzynarodowym kodeksie postępowania w dystrybucji i używaniu pestycydów. Czynione są kroki, aby zasadę zgody wcześniej poinformowanego włączyć do konwencji, która uczyniłaby ją powszechnie obowiązującą.

W piątym komponencie zasady współpracy transgranicznej istnieje według Raportu kształtująca się zasada przeciwdziałania i zapobiegania przemieszczaniu i transferowi do innych państw substancji i działań szkodliwych, co znalazło swoje odbicie w Zasadzie 14 Deklaracji z Rio. W kontekście pewnych niekorzystnych praktyk związanych z wysokimi kosztami takich prawidłowo transportowanych ładunków zasada ma zapewnić, że transfer taki jest bezpieczny dla środowiska, nastąpił za wcześniejszą zgodą poinformowanego oraz że przyjmująca strona dysponuje odpowiednimi środkami minimalizującymi ryzyko. Jako zasada współpracy zakłada ona dalej, że jeśli państwo zdecyduje się na zakaz takiego szkodliwego importu, decyzja taka musi być uznana przez inne państwa.

²³ M. Toolba, A. Osama: *The World Environment, 1972-1992*, Chapman and Hall 1992.

Zasada ta znajduje swój wyraz również w Konwencji Bazylejskiej i wyżej wspomnianym kodeksie postępowania przygotowanym pod auspicjami FAO.

Raport podziela pogląd, że idea ciągłości procesów rozwoju nie może być osiągnięta bez zaakceptowania zasad dobrego rządzenia, które zapewniają szeroki udział społeczeństwa w procesach podejmowania decyzji dotyczących rozwoju²⁴. Wszystkie dokumenty z Rio de Janeiro wyrażają stanowisko, że najpewniejszym sposobem osiągnięcia celów ciągłego rozwoju jest szeroki udział społeczeństwa, na różnych szczeblach, w podejmowaniu decyzji na różnych poziomach zorganizowania, od społeczności lokalnych, komunalnych przez związki branżowe i zawodowe oraz inne formy organizacji społeczeństwa.

Również instytucje międzynarodowe powinny prowadzić otwartą i jawną politykę w materii podejmowania decyzji. Przykładem takim może być zespół kontrolujący projekty Banku Światowego umożliwiający obywatelom, których mogą dotyczyć dane projekty, domaganie się niezależnej inspekcji takich projektów. Takie przepisy *North American Free Trade Agreement* (NAFTA) zapewniają obywatelom udział w kontrolowaniu wprowadzania w życie prawa dotyczącego środowiska naturalnego.

Zasada dostępu do informacji jest podstawową wśród zasad dotyczących dobrego rządzenia i społecznego udziału w podejmowaniu decyzji. Zasada 10 Deklaracji z Rio stanowi, że każdy w swym państwie ma prawo do informacji o środowisku, włączając w to informacje dotyczące niebezpiecznych materiałów i działań z nimi związanych, a państwa powinny takie informacje uczynić ogólnie dostępnymi. W podobnym duchu wypowiada się również Agenda 21 w rozdziale 40.

W Raporcie z aprobatą spotyka się pogląd, że zasada publicznego udziału w procesach decyzyjnych dotyczących środowiska jest ściśle związana nie tylko z zasadą powszechnego dostępu do informacji, ale i z zasadą używania instrumentów oceny oddziaływania (danych działań, zaniechań, zjawisk) na środowisko (EIA) w procesie podejmowania decyzji, nie tylko w kontekście transgranicznym, ale i wewnątrzpaństwowym. Wiele dokumentów prawa międzynarodowego przyjmuje zasadę posługiwania się instrumentami EIA dla zintegrowanego podejścia do rozwiązywania problemów środowiska i gospodarki, co jest warunkiem koniecznym do realizacji koncepcji ciągłości rozwoju. Raport podaje, że ponad sto państw opracowało już procedury EIA, a podporządkowywanie się zasadzie "uświadomionego procesu decyzyjnego" opartego na standardach EIA znajduje wyraz również w wielu instrumentach prawa międzynarodowego.

Ostatnią grupą zasad prawa międzynarodowego, które Raport identyfikuje dla potrzeb koncepcji ciągłości rozwoju, są zasady dotyczące sporów międzynarodowych. Pierwszą jest zasada pokojowego rozstrzygnięcia sporów dotyczących środowiska i ciągłego rozwoju. Raport odwołuje się do powszechnej zasady pokojowego rozstrzygnięcia sporów zawartej w Karcie NZ jako podstawy wszelkich działań prawotwórczych w dziedzinie sporów dotyczących środowiska. Wyrazem takiego stanowiska są przepisy dotyczące sposobów rozwiązywania sporów zawarte nie tylko w dokumentach przyjętych w Rio de Janeiro, ale również innych, np. Konwencji o prawie morza. Wyrazem umocnienia tej zasady zdaje się być również powołanie w 1993 r. przez MTS Izby do Spraw Środowiska.

W konferencji w Rio wysunięto interesującą koncepcję zapobiegania sporom i uczynienia z tego oddzielnego mechanizmu oraz włączenie go do katalogu sposobów załatwiania sporów. Różnice zdań, co do implikacji, jakie ta koncepcja może mieć w

---

²⁴ *Sustainable Development and Good Governance*, redaktorzy K. Ginther, E.M. Danters, P.J.I.M. de Waart, Martinus Nijhoff, 1995.

światle mechanizmów już istniejących, doprowadziły do przyjęcia formuły o unikaniu i rozstrzygnięciu sporów międzynarodowych (Agenda 21, rozdział 39). Raport zawiera postulat opracowania, w świetle koncepcji rozwoju ciągłego, listy możliwych mechanizmów prewencyjnych w materii sporów międzynarodowych.

W grupie zasad dotyczących sporów Raport wymienia zasadę równego, szerokiego i rzeczywistego dostępu do procedur sądowych i administracyjnych. Zasada ta składa się z dwóch elementów: 1) obowiązku zapewnienia rzeczywistego dostępu do procedur sądowych i administracyjnych, włączając w to zadośćuczynienie i wynagrodzenie krzywdy oraz 2) obowiązku zapewnienia dostępu każdej osobie poszkodowanej, albo mogącej być poszkodowaną, do procedur sądowych i administracyjnych dostępnych obywatelom lub rezydentom państwa, na którego terytorium miały miejsce procesy powodujące szkodę.

Pierwszy element, który Raport wywodzi z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Międzynarodowego Paktu Praw Cywilnych i Politycznych, znajduje wyraz w Zasadzie 10 Deklaracji z Rio i paragrafie 8.18 Agendy 21. Drugi element łączy się z kontekstem transgranicznym regulacji problemów środowiska. Raport wywodzi tę zasadę m.in. z przepisów Nordyckiej Konwencji o ochronie środowiska (art. 37), które posłużyły później za wzór dla wielu instrumentów tzw. miękkiego prawa międzynarodowego.

Zasada wprowadzania w życie w państwach zobowiązań międzynarodowych w dziedzinie ciągłego rozwoju jest centralnym elementem Agendy 21 (rozdział 38)²⁵. Znajduje się również wśród zasad Deklaracji z Rio (Zasady 11 i 27), w Ramowej Konwencji NZ w sprawie zmian klimatu (preambuła) oraz w Konwencji o prawie morza (art.: 207, 208, 210-212). Wydaje się oczywiste, że zasada ta obowiązuje państwa z mocy reguły *pacta sunt servanda*, zawartej również w postanowieniach Wiedeńskiej Konwencji o prawie traktatów, co czyni ją normą powszechnego prawa międzynarodowego.

Z zasadą powyższą łączy się dalsze zobowiązanie państw do działań wynikających z zawartych porozumień i zgody na zbiorowy nadzór i kontrolę nad tymi działaniami. Wzorem dla takiego podejścia w realizacji koncepcji ciągłego rozwoju może być praktyka dotycząca wprowadzania w życie konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy, międzynarodowych dokumentów dotyczących praw człowieka oraz międzynarodowych dokumentów dotyczących rozbrojenia.

Zobowiązania te znalazły wyraz m.in. w Agendzie 21 (paragrafy 39.3 i 39.8), w Ramowej Konwencji NZ w sprawie klimatu (art. 12) i Konwencji o różnorodności biologicznej (art. 26). Autorzy Raportu wyrażają jednak obawę, czy liczba sprawozdań i raportów, które państwa mają opracować, nie wpłynie na umniejszenie roli tej zasady. Wydaje się jednak, że kontrola stosowania się państw do wymogów dokumentów prawnomiędzynarodowych może być elementem zapobiegającym sporom międzynarodowym, co niewątpliwie podnosi rangę instytucji zbiorowego nadzoru i kontroli międzynarodowej, również we wprowadzaniu w życie koncepcji ciągłego rozwoju.

W sumie, Raport Grupy Ekspertów wskazuje na wagę i znaczenie miejsca zasad w realizacji koncepcji ciągłego rozwoju. Choć różna jest ich waga i znaczenie, nie ulega wątpliwości, że w sytuacji braku jasnych i precyzyjnych zobowiązań, zasady te mogą odegrać - i rzeczywiście odgrywają - ważną, chociaż nie pierwszoplanową rolę. Zaś tam, gdzie takie zobowiązania już istnieją, zasady te dostarczają podstaw do ich stosowania i dalszego rozwoju norm prawnomiędzynarodowych.

²⁵ W prawodawstwie polskim przepis taki znajduje się już w Konstytucji RP w art. 5.

III. Próby określenia statusu koncepcji ciągłego rozwoju w prawie międzynarodowym pojawiły się niemal nazajutrz po ogłoszeniu Raportu WCED. Prezes MTS sędzia N. Singh w pracy "Ciągły rozwój jako zasada prawa międzynarodowego" pisał o imperatywie ciągłości jako przesłance konstruującej zasadę prawnomiędzynarodową. Określenie jego standardów dotyczy, jego zdaniem, osiągnięcia 4 podstawowych celów: ochrony środowiska naturalnego, konserwacji zasobów naturalnych, ochrony interesów przyszłych pokoleń i bezpieczeństwa²⁶.

Zasada ciągłego rozwoju pozostaje wciąż jeszcze na etapie kształtowania się, chociaż istnieją już przykłady norm prawa międzynarodowego odwołujących się do niej *expressis verbis*; pierwszym jest Porozumienie o ustanowieniu Europejskiej Strefy Ekonomicznej²⁷.

Dla niektórych autorów koncepcja ciągłego rozwoju jest jednak wciąż kategorią w zasadzie polityczną, dość słabo przekładaną na język praktyki międzynarodowej. W świetle tych opinii Deklaracja z Rio jest postrzegana jedynie jako element kształtowania się zwyczaju prawnomiędzynarodowego w podejściu do zagadnień środowiska i rozwoju. Zaś niektóre przykłady prawa pozytywnego wciąż niedostatecznie udowadniają prawne przekonania społeczności międzynarodowej w odnośnej materii²⁸.

W dyskusji nad statusem koncepcji ciągłego rozwoju w prawie międzynarodowym należy odnotować również poglądy o formowaniu się w trybie identyfikowania zasad, nowej gałęzi prawa - prawa międzynarodowego rozwoju ciągłego. W poglądach takich ujawniają się również obawy o dalszą przyszłość rozwoju innych gałęzi prawa międzynarodowego w dziedzinach środowiska naturalnego, praw człowieka czy gospodarki. Obawy te wydają się być nieuzasadnione, bowiem jak dotąd nic nie wskazuje na próbę sformowania nowej gałęzi prawa międzynarodowego, a koncepcja ciągłego rozwoju, zwłaszcza w świetle dokumentów z Rio, znacznie przyczyniła się np. do wzmocnienia pozycji międzynarodowego prawa ochrony środowiska.

Wydaje się, że postawienie tezy o istnieniu zasady ciągłego rozwoju w prawie międzynarodowym nie jest w pełni uzasadnione. Obecny etap funkcjonowania tej koncepcji można by określić co najwyżej mianem doktryny ciągłego rozwoju. I chociaż zdaniem niektórych autorów jej właściwe funkcjonowanie wymagałoby całkowitej przebudowy świadomości społeczności międzynarodowej, do czego społeczność ta nie jest jeszcze przygotowana, to jednak praktyka państw wskazuje na stopniowe umacnianie się tej doktryny w stosunkach międzynarodowych i ich systemie normatywnym²⁹.

Doktryna ciągłego rozwoju oparta jest na trwałych przesłankach historycznych, podstawach ideologicznych i praktyce, co pozwala dostrzec w perspektywie zarysowujące się elementy zasady w postaci ogólnego standardu sprawiedliwości międzypokoleniowej i wewnątrzpokoleniowej oraz integralnego traktowania zagadnień rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiska naturalnego.

Podobnie, jak w przypadku każdej zasady, również kształtująca się zasada ciągłego rozwoju będzie wymagać potwierdzenia przez dalszą praktykę. Istotne dla jej rozwoju będzie pojawianie się nowych dokumentów prawa międzynarodowego właśnie na nią

---

²⁶ N. Singh: *Sustainable Development as a Principle of International Law, passim*, oraz [w:] *International Law and Development*, Martinus Nijhoff, 1988.

²⁷ *Agreement on the European Economic Area*, "Official Journal of the European Communities" 1994, L1 (3 January 1994), s. 3.

²⁸ Zob. M. Schröder, jw.

²⁹ A. Kiss, S. Doumbe-Bille: *La Conférence des Nations Unies sur l'environnement et le développement*, AFDI Vol. 38, 1992.

się powołujących i orzecznictwo sądów międzynarodowych. Ph. Sands (jw.), wskazuje już na takie przykłady w sporze między Węgrami i Słowacją przed MTS (tama na Dunaju Gabčíkovo/Nagymaros) i na rozstrzygnięcie drugiego panelu GATT w 1994 r. w sporze między Meksykiem i Stanami Zjednoczonymi ("wojna tuńczykowa").

Koncepcja ciągłego rozwoju funkcjonuje w praktyce wciąż jeszcze w sposób wskazujący na fragmentaryczne czy też resortowe jej używanie spowodowane istniejącymi różnicami w podejściu do problemów środowiska i rozwoju. Dlatego też być może wskazane byłoby na początek międzydiscyplinarne podejście doktryny prawa do zagadnień, które tradycyjnie były rozwiązywane przy pomocy różnych instrumentów prawnych. Stosowanie w praktyce zintegrowanych prawnomiędzynarodowych instrumentów realizacji koncepcji ciągłości procesów rozwoju mogłoby właśnie być takim jednolitym wzorcem postępowania.

Ponieważ na obecnym etapie funkcjonowania koncepcji ciągłego rozwoju w stosunkach międzynarodowych i ich systemie normatywnym narzuca się uwaga o jej rozwoju i zmienności w czasie i przestrzeni, pożyteczne byłoby opracowanie wskaźników, które pozwoliłyby określić w odpowiednich odstępach czasu poziom istniejącej praktyki w świetle hipotezy o kształtującej się w prawie międzynarodowym zasadzie ciągłego rozwoju. Wskaźniki takie częściowo już istnieją i dotyczą głównie jej "środowiskowego" komponentu. Pozwoliły one na dokonanie przeglądu wprowadzania w życie postanowień Agendy 21, 5 lat po Konferencji NZ nt. środowiska i rozwoju, z którego wynika, m.in. iż obserwuje się coraz częstsze przykłady stosowania podobnych instrumentów do określania poziomu praktyki we wprowadzaniu w życie również tych zasad Deklaracji z Rio, które dotyczą społeczno-gospodarczego komponentu koncepcji ciągłego rozwoju³⁰.

---

³⁰ Doc. A/Res/S-19/2, *Program for Future Implementation of Agenda 21*, Rezolucja XIX specjalnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ.